

боротьби з палінням, покращення репродуктивного здоров'я населення, розвитку системи підготовки спеціалістів із таких питань, як здоровий раціон харчування та фізична активність.

5. З метою виявлення та усунення дії негативних факторів на здоров'я працівників, ввести перевірку робочих місць, створення безпечних і здорових умов праці, а також запровадити принципи економічної зацікавленості роботодавців у забезпеченні безпечних умов праці найманих працівників. Наприклад, за рахунок розвитку страхування на випадок виробничого травматизму.

6. Запровадити систему погодинної оплати праці тощо.

Не менш ваговим є формування ідеї багатofакторного керування людським капіталом – системи теоретико-методологічних принципів, які відкривають значення людських ресурсів не тільки як економічного ресурсу, який

приносить дохід, але і як соціальної цінності суспільства загалом. Визначальною основою ідеї керування людським капіталом в Україні має бути визнання людського капіталу у програмних документах як головного ресурсу економічного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента : [пер. с англ.] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
2. Осипова Е. Г. Управление персоналом в рамках стратегического менеджмента / Е. Г. Осипова // Технологии корпоративного управления. – 2004. – № 6.
3. Формування та реалізація потенціалу особистості в системі інноваційного менеджменту // Вісник Хмельницького національного університету. – 2004. Т. 2. – № 4. – С. 69.

УДК 364.22:364.144

ОЦІНКА БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА УМОВАМИ ЖИТТЯ

О. А. Васильєв

У багатьох країнах світу з метою комплексного дослідження соціально-економічного явища бідності широко використовувалися як традиційні монетарний критерій (абсолютний і відносний), так і немонетарний критерій, тобто оцінка бідності за умовами життя. Сутність його полягає в тому, що оцінюється не рівень поточних грошових доходів/витрат домогосподарств (з подальшим його зіставленням з визначеною тим чи іншим методом межею бідності), а всі наявні ресурси домогосподарств, можливості споживання різних товарів, житлові умови, включеність у суспільне життя тощо. Такий підхід дозволяє здійснити пряму оцінку різних аспектів реальних умов життя бідного населення порівняно з загаль-

ноприйнятим, нормальним способом життя, притаманним даному суспільству.

Мета статті полягає у встановленні особливостей оцінки бідності населення України за умовами життя та виявленні зв'язку з оцінкою на основі монетарного критерію.

Проблема прямого виміру умов життя населення (а не через наявний рівень доходів) та визначення на цій основі контингенту позбавлених постала в економічній науці у другій половині ХХ ст. Розробкою принципів і методології оцінки бідності на основі немонетарних критеріїв займалися такі вчені, як П. Таунсенд [1], Дж. Мак та С. Ленслі [2], Б. Халлерод [3], Т. Каллан, Б. Нолан, К. Вілан [4], М. Можина, Л. Овчарова [5] та багато інших.

Теоретико-методологічні засади доцільності такої оцінки в Україні було обґрунтовано у [6, с. 311–316]; у 2007 р. Держкомстат України здійснив перше дослідження умов життя населення на основі концепції депривації (позбавлення) в рамках Обстеження умов життя домогосподарств України. Методологічно воно наслідувало консенсусний підхід, який був запропонований Дж. Мак і С. Ленслі у 1983 р. і став основою багатьох подібних досліджень. Згідно з ним, під час обстеження респондентам пропонується деякий, достатньо широкий, перелік ознак умов життя, по кожній з яких вони вказують, чи вважають відсутність цього блага ознакою бідності на поточний

момент у своїй країні та чи потерпають самі від його відсутності. В рамках окремого модуля Обстеження умов життя домогосподарств України було здійснено оцінку умов життя на основі 47 видів благ [7]. Після опрацювання відповідей за допомогою консенсусного та частотного контролю був сформований перелік з 18 найбільш вагомих для населення України ознак депривації (детально методику формування переліку ознак депривації викладено в [8, с. 97–98]). На основі цього переліку у 2009 р. було здійснене повторне обстеження. Результати оцінки домогосподарствами позбавлень в основних умовах життя наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Рівень позбавлення населення України за окремими ознаками депривацій, відсоток населення

№ з/п	Ознаки бідності, найбільш вагомі для країни в цілому (за визначенням респондентів)	2007 р.	2009 р.
1. Харчування			
1	Неможливість споживати найнеобхідніші недорогі продукти харчування	7,8	10,2
2. Непродовольчі товари			
2	Неможливість оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року один раз на 5 років	14,8	20,3
3	Неможливість придбання за потребою нового одягу та взуття для дітей	10,7	11,0
4	Відсутність телевізора	3,4	1,7
5	Відсутність холодильника	5,2	2,5
3. Житлові умови домогосподарства			
6	Відсутність житла у нормальному стані	14,4	14,1
7	Неможливість своєчасної та в повному обсязі оплати за житло та послуги з його утримання	15,6	13,4
8	Наявність житлової площі, що не перевищує 5 м ² на особу	6,4	5,0
4. Охорона здоров'я			
9	Неможливість оплатити послуг лікаря (крім стоматолога) за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі	22,2	19,6
10	Неможливість оплатити ліки та медичне приладдя, призначені лікарем	21,6	20,8
11	Неможливість оплатити лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції або життєво необхідної хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі)	25,1	20,2
5. Освіта та дошкільне виховання			
12	Неможливість отримання будь-якої професійної освіти	5,6	8,3
6. Соціальна інфраструктура			
13	Відсутність поблизу житла об'єктів роздрібною торгівлі	9,6	7,6
14	Відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги	20,7	20,4
15	Відсутність поблизу житла медичної установи	18,1	14,4
16	Незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами швидкої медичної допомоги	23,5	19,6
17	Відсутність поблизу житла дошкільних закладів	6,7	5,4
18	Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвинутою інфраструктурою	13,1	9,2

Джерело: Розрахунки ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя населення України Держкомстату України.

Від неможливості забезпечувати базові умови життя (харчування, основні непродовольчі товари та житлові умови) потерпає відносно невелика частка населення України. Найбільш проблемними є доступність до послуг охорони здоров'я та до об'єктів соціальної інфраструктури, від чого потерпає до 20 % населення. Слід зауважити, що останній блок депривацій є характерною ознакою винятково сільської місцевості. Якщо в містах різні об'єкти соціальної інфраструктури є недоступними для 3–7 % населення (за результатами обстеження 2009 р.), то в селах частка позбавлених вища в 4–12 разів. Наприклад: від відсутності закладів, що надають побутові послуги, потерпає 52 % сільських мешканців, від відсутності своєчасних послуг швидкої медичної допомоги – половина, дошкільних закладів – 12 %. Отже, позбавлення в цьому важливому аспекті умов життя спричинене існуванням в Україні значного розриву між містом і селом у можливостях задоволення потреб, зумовлених не індивідуальними зусиллями, а загальним рівнем соціально-економічного розвитку. В той же час за рештою груп ознак позбавлення таких суттєвих відмінностей між сільськими та міськими мешканцями не існує.

На тлі загального скорочення протягом 2007–2009 рр. рівня позбавлення за більшістю ознак викликає занепокоєння зростання част-

ки осіб, які не можуть забезпечувати достатнє харчування, оновлювати одяг та не мають можливості отримати професійну освіту. Ймовірно, головною причиною цього слід вважати соціально-економічну кризу, яку населення безпосередньо відчувало насамперед через скорочення отримуваних доходів і зростання споживчих цін.

З метою комплексної оцінки рівня позбавлення в умовах життя все населення України було проаналізовано за кількістю ознак позбавлення, одночасно наявних в домогосподарстві (методику викладено в [8, с. 108–110]). При цьому межу деприваційної бідності було проведено на рівні накопичення чотирьох і більше ознак депривації (за принципом наближення до рівня монетарної бідності, визначеної за критерієм 75 % медіани сукупних еквівалентних витрат). За цією межею у 2007 р. знаходилось 28,4 % населення України, а у 2009 р. рівень деприваційної бідності скоротився на 3,2 в. п. – до 25,2 %.

Рівень деприваційної бідності у сільській місцевості більш ніж удвічі вищий порівняно з містами, що у значній мірі зумовлено нерозвиненістю соціальної інфраструктури (як зазначалось вище). Однак, з іншого боку, інтенсивність скорочення цього показника протягом двох років вища саме в сільській місцевості – на 4,7 в. п. проти 2,4 в. п. у містах (рис.).

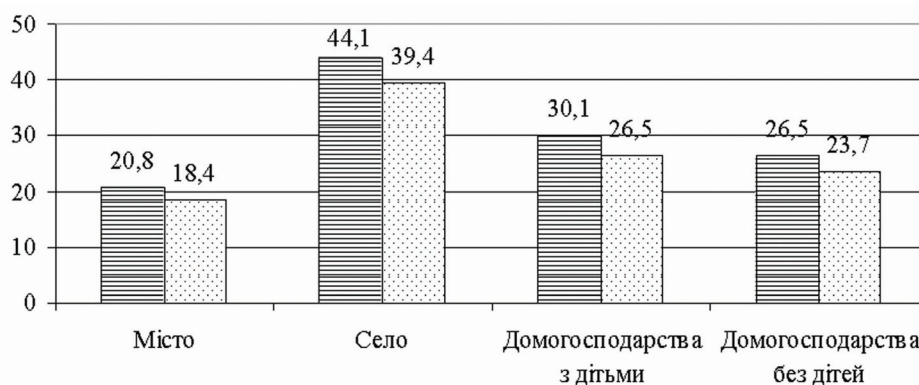

Рис. Рівень бідності за умовами життя в основних типах домогосподарств у 2007–2009 рр., відсоток населення (розрахунки ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя населення України Держкомстату України):

▨ – 2007; ▨ – 2009

Також варто відзначити деяке вирівнювання показників деприваційної бідності в основ-

них типах домогосподарств – якщо у 2007 р. різниця між рівнями бідності за умовами жит-

тя в домогосподарствах з дітьми та без дітей становила 3,6 в. п., то у 2009 р. вона скоротилась до 2,8 в. п.

Не слід, однак, перебільшувати значення таких позитивних зрушень, оскільки, не маючи довгого динамічного ряду, ми не можемо стверджувати, що в Україні існує тенденція до покращення умов життя населення та до зменшення рівня позбавлення в них.

При цьому структура населення, що зазнає чотирьох і більше позбавлень в умовах життя, протягом двох років не змінилась – сільське населення складає 50,7 % усіх позбавлених (тоді як у селах проживає лише третина всього населення України). Домогосподарства з дітьми більш сильно потерпають порівняно з бездітними – в них проживає 57 % депривованого населення; слід, однак, зауважити, що це незначно відрізняється від розподілу всього населення, 54 % якого проживає в домогосподарствах з дітьми.

Важливим напрямом дослідження бідності за умовами життя є встановлення ступеня відповідності контингенту бідних, визначених за монетарною ознакою, з бідними, визначеними за немонетарною ознакою. Як свідчить досвід багатьох подібних досліджень, ці сукупності ніколи повністю не співпадають, тому що позбавлення в умовах життя визначаються не тільки наявними доходами, а й нефінансовими факторами.

Не є винятком і Україна, де у 2009 р. лише 10,2 % населення були бідними одночасно за двома критеріями (табл. 2). Інакше кажучи, існує достатньо велика сукупність людей, які, знаходячись за межею монетарної бідності, тим не менше зазнають незначної кількості позбавлень в умовах життя. З другого боку, серед населення, що зазнає чотирьох і більше депривації, значна частина не є бідною за національним критерієм.

Отже, серед населення, бідного за умовами життя, у 2009 р. лише 40,3 % були бідними і за національною межею, при цьому протягом двох років співвідношення не змінилось (у 2007 р. ця частка становила 40,1 %). Деяке зменшення частки бідних за обома критеріями у всьому населенні пов'язане зі скороченням

рівня деприваційної бідності, про що велась мова вище.

Таблиця 2

Перетин сукупностей населення, бідного за умовами життя та за національним критерієм, %

Критерій	2007 р.	2009 р.
Бідні тільки за національним критерієм	17,0	16,4
Бідні тільки за деприваціями	17,0	15,1
Бідні одночасно за обома критеріями	11,4	10,2

Джерело: Розрахунки ІДСД ім. М. В. Птухи НАН України за даними Обстеження умов життя населення України Держкомстату України.

Таким чином, немонетарний критерій дозволяє поглянути на проблему бідності дещо під іншим поглядом, який відрізняється від традиційного. Значна розбіжність між сукупностями бідних, визначених за різними критеріями, свідчить, що низький рівень життя значної частини населення не обов'язково є результатом браку поточних доходів. Позбавлення та виключення із нормального, загальноприйнятого у даному суспільстві способу життя може бути спричинено й немонетарними факторами, наприклад, як нерозвиненість соціальної інфраструктури (насамперед на селі). З другого боку, існує певна категорія населення, які вважають, що проживають у нормальних умовах, хоча з погляду наявного в них доходу опиняються за межею монетарної бідності.

Визначення бідності за умовами життя базується на виявленні позбавлень по відношенню до нормального в даному суспільстві способу життя. Однак останній не є сталою величиною, а знаходиться під впливом багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників (наприклад, технологічного розвитку у виробництві споживчих товарів, зростання реальних доходів населення, змін уподобань людей тощо). Тому з часом важливість певних аспектів умов життя може змінюватись, можуть виникати нові види благ, відсутність яких сприятиметься як прояв позбавлення. Це вимагає

здійснення час від часу перегляду переліку позбавлень з метою його актуалізації.

Одним із можливих способів розвитку деприваційного підходу є спроба його використання для вивчення умов життя не тільки найбільш позбавлених, а й забезпечених верств населення. Підґрунтям такого висновку є той факт, що сукупності бідних, виокремлених за монетарним і немонетарним критерієм, в значній мірі не співпадають, отже, постає проблема аналізу небідних (за монетарним критерієм) верств населення, які зазнають різного ступеня позбавлення в умовах життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Townsend P. Poverty in the United Kingdom: A survey of household Resources and Standards of Living / P. Townsend. – Harmondsworth : Penguin, 1979.
2. Mack J. Poor Britain / J. Mack, S. Lansley. – London : Allen and Unwin, 1985.
3. Hallerod B. Poverty in Sweden: A New Approach to Direct Measurement of Consensual Poverty / B. Hallerod // Umea Studies in Sociology. – 1994. – № 106.
4. Callan T. Resources, deprivation and the measurement of poverty / T. Callan, B. Nolan, C. Whelan // Journal of Social Policy. – 1993. – № 22, 2. – P. 141–172.
5. Бедность: альтернативные подходы к определению и измерению. Коллективная монография : науч. докл. / под ред. Т. М. Малевой. – Вып. 24. – М. : Московский центр Карнеги, 1998.
6. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ Консультант, 2006.
7. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) : доповідь [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sddtp/sddtp_09.htm
8. Бідність дітей як депривація / Бідність та нерівні можливості дітей в Україні / [Л. М. Черенько, С. В. Полякова, А. Г. Реут та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України ; Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) ; Український центр соціальних реформ, 2009. – С. 96–117.

УДК 314.8

ЕНДОГЕННІ ФАКТОРИ ДЕПОПУЛЯЦІЇ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ПОРІВНЯЛЬНОГО АНАЛІЗУ

В. М. Терещ

Депопуляція – скорочення загальної чисельності населення всієї країни за рахунок його природного руху – вже близько десятиріччя є прикметною ознакою демографічної реальності в Україні й чи не найбільш промовистим відображенням-свідченням її кризового стану. Взагалі ж демографічне неблагополуччя у нашій країні є доволі давньою проблемою, загострення якої протягом тривалого часу стимулювалось низкою різнопланових чинників – економічного, соціально-культурного, інституціонального характеру. Вони зумовлювали-

породжували переважно несприятливі тенденції у перебігу демографічних процесів, які уособлюють ендегенні (й безпосередні) фактори депопуляції, що зрештою охопила всю Україну, вражаючи у 1990–х своєю масштабністю навіть на європейських теренах, де депопуляційні тенденції до того часу вже не були бути чимось унікальним.

Інтенсивність депопуляції, загальні високі темпи скорочення чисельності населення, що, до того ж, тривалий час відбувалося на тлі помітного міграційного відтоку, викликали